

БАГАТОВИМІРНА БІДНІСТЬ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Тютюнникова Світлана Володимирівна

доктор економічних наук, професор

e-mail: svetatutunnikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3317-1386

Пивоварова Кристина Леонідівна

студентка

e-mail: kristianna864@mail.ru

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

вул. Мירוносицька, 1, Харків, 61002, Україна

У статті доводиться, що бідність у сучасних умовах не тільки є тяжким, до сих пір не подоланим супутником економічного розвитку, але й явищем, яке стає все більш різноманітним. Саме зниження рівня бідності є однією з необхідних умов переходу до економіки сталого розвитку і підвищення якості життя.

Сформульовано висновок про те, що бідність є багатовимірною категорією, для оцінювання якої необхідно використовувати комплексний підхід, аналізуючи бідність з різних точок зору. На основі аналізу сучасних концептуальних підходів до оцінки добробуту запропонована система різних аспектів бідності, в яку входять не тільки недостатній дохід або споживання, але і недостатній рівень здоров'я, харчування та освіти, брак соціальних зв'язків, незахищеність і безпорадність.

Систематизовано економічні, соціальні, демографічні, освітньо-кваліфікаційні, інституціональні, регіонально-географічні причини бідності.

Розглянуто нові аспекти бідності: гендерна, вікова, дитяча. Розглянуто специфіку гендерної нерівності, а також підтверджується вплив гендерної нерівності на соціально-економічний і демографічний розвиток суспільства.

Досліджується таке економічне явище як «пастка бідності», яка набуває значимість і актуальність в силу своєї соціальної гостроти і можливих негативних і, при певних умовах, неконтрольованих наслідків. Розглядаються джерела формування «пастки бідності», її етапи та позначені можливі шляхи подолання «пасток бідності» за допомогою ефективних інститутів і громадянського суспільства.

Розглянуто поділ бідності на економічну та соціальну, а також доведена їх взаємообумовленість.

Проаналізовано специфіку інклюзивних та екстрактивних інститутів і доведено, що модель розвитку з домінуванням інклюзивних інститутів – ефективний метод боротьби з бідністю. Розроблено пропозиції щодо зниження темпів падіння життєвого рівня через удосконалення інституційних механізмів.

Досліджена проблема бідності в Україні і доведено, що в нашій країні вона має катастрофічні масштаби і наслідки. Запропоновано ряд змін в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах, щоб знизити рівень бідності в Україні.

Ключові слова: багатовимірна бідність, нерівність, інклюзивні та екстрактивні інститути, пастка бідності.

МНОГОМЕРНАЯ БЕДНОСТЬ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Тютюнникова Светлана Владимировна

доктор экономических наук, профессор

e-mail: svetatutunnikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3317-1386

Пивоварова Кристина Леонидовна

студентка

e-mail: kristianna864@mail.ru

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ул. Мироносицкая, 1, Харьков, 61002, Украина

В статье доказывается, что бедность в современных условиях не только является тяжелым, до сих пор не преодоленным спутником экономического развития, но и явлением, которое становится все более разнообразным. Именно снижение уровня бедности является одним из необходимых условий перехода к экономике устойчивого развития и повышению качества жизни.

Сформулирован вывод о том, что бедность является многомерной категорией, для измерения которой необходимо использовать комплексный подход, оценивая бедность с разных точек зрения. На основе анализа

современных концептуальных подходов к оценке благосостояния предложена система различных аспектов бедности, в которую входят не только недостаточный доход или потребление, но и недостаточный уровень здоровья, питания и образования, недостаток социальных связей, незащищенность и беспомощность.

Систематизированы экономические, социальные, демографические, образовательно-квалификационные, институциональные, регионально-географические причины бедности.

Рассмотрены новые аспекты бедности: гендерная, возрастная, детская. Рассмотрена специфика гендерного неравенства, а также подтверждается влияние гендерного неравенства на социально-экономическое и демографическое развитие общества.

Исследуется такое экономическое явление как «ловушка бедности», которое приобретает значимость и актуальность в силу своей социальной остроты и возможных негативных и, при определенных условиях, неконтролируемых последствий. Рассматриваются источники формирования «ловушки бедности», ее этапы и обозначены возможные пути преодоления «ловушек бедности» с помощью эффективных институтов и гражданского общества.

Рассмотрено разделение бедности на экономическую и социальную, а также доказана их взаимообусловленность.

Проанализировано специфику инклюзивных и экстрактивных институтов и доказано, что модель развития с доминированием инклюзивных институтов – эффективный метод борьбы с бедностью. Разработаны предложения по снижению темпов падения жизненного уровня через совершенствование институциональных механизмов.

Исследована проблема бедности в Украине и доказано, что в нашей стране она имеет катастрофические масштабы и последствия. Предложен ряд изменений в экономической, политической, социальной и культурной сферах, чтобы снизить уровень бедности в Украине.

Ключевые слова: многомерная бедность, неравенство, инклюзивные и экстрактивные институты, ловушка бедности.

MULTIDIMENSIONAL POVERTY AS A GLOBAL PROBLEM OF MODERN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Svitlana Tutunnikova

Doctor of Sciences (Economic), Professor

e-mail: svetatutunnikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3317-1386

Christina Pivovarova

Student

e-mail: kristianna864@mail.ru

V.N. Karazin Kharkiv National University

1, Mironositskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine

The article proves that poverty in today's conditions is not only a difficult, but still not overcome, satellite of economic development, but also a phenomenon that is becoming more diverse. Poverty reduction is one of the necessary conditions for the transition to sustainable development and the improvement of the quality of life.

A conclusion is made that poverty is a multidimensional category, for measuring which requires an integrated approach, assessing poverty from different points of view. Based on the analysis of modern conceptual approaches to the assessment of well-being, a system of various aspects of poverty is proposed, which includes not only insufficient income or consumption, but also poor health, nutrition and education, lack of social connections, insecurity and helplessness. The economic, social, demographic, educational, qualification, institutional, regional-geographical causes of poverty are systematized.

The specificity of gender inequality is considered, and the influence of gender inequality on the socio-economic and demographic development of society is confirmed. New aspects of poverty are considered: gender, age, children.

A «poverty trap» is studied as an economic phenomenon, which becomes significant and relevant due to its social acuity and possible negative and, under certain conditions, uncontrollable consequences. The sources of «poverty trap» formation, its stages and possible ways of overcoming «poverty trap» with the help of effective institutes and civil society are considered.

The division of poverty into an economic and social one is considered, and their interdependence is proved.

The specifics of inclusive and extractive institutes are analyzed and it is proved that the model of development with domination of inclusive institutions is an effective method of struggle against poverty. Proposals for reducing the rates of falling of living standards through the improvement of institutional mechanisms have been developed.

The problem of poverty in Ukraine is investigated and it is proved that in our country it has catastrophic scales and consequences. A number of changes in the economic, political, social and cultural spheres are proposed to reduce the level of poverty in Ukraine.

Key words: Multidimensional Poverty, Inequality, Inclusive and Extractive Institutions, Trap of Poverty.

Постановка проблеми. Світ розвивається нерівномірно, але залишається те, що не є ліквідованим у всіх країнах, – це бідність. Бідність – одна з глобальних проблем, що стоїть перед світовою спільнотою. Вона здійснює вплив на економіку, соціальні відносини, політику, культуру; безпосередньо впливає на такі основні характеристики життя будь-якої людини, як стан здоров'я, рівень освіти, житлові умови, безпека та ін.

Як наслідок, наявне поглиблення диспропорцій у людському розвитку між різними верствами населення. Подібні види нерівності посилюють відчуття знедоленості, яке супроводжує людей протягом усього їхнього життя і, скоріш за все, буде передаватися з покоління в покоління. Саме тому час від часу загострюються суперечності між людьми, що належать до різних верств населення. Це є причиною дестабілізації політичної та соціально-економічної ситуації у світі.

Масштаби бідності величезні: менше 1,9 дол. США в день споживають товарів і послуг 57,5 % населення Замбії, 49,5 % Беніну, 49,1 % Того [1].

Сьогодні близько 800 млн чол., або 14 % населення світу не отримують необхідного мінімального рівня харчування, майже півмільйона осіб хронічно недоїдають, з них третина – діти.

1,3 млрд чол. у світі (більше 22 %) не мають джерел чистої питної води, 2 млрд чол. (34 %) мешкає у антисанітарних умовах, 2 млрд чол. – без електрики [2, с. 11-12].

Предметом дослідження є багатомірна бідність як соціальний фактор глобального економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з центрів організації боротьби з бідністю є Всесвітній банк – міжнародна фінансова організація, створена з метою стимулювання соціально-економічного розвитку в першу чергу країн, що розвиваються. Його девіз: «Наша мрія – це світ без бідності». У великій мірі вирішенням цієї проблеми займаються численні організації, створені під егідою ООН: Дитячий фонд (ЮНІСЕФ), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна організація праці (МОП), Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО) та ін.

Серед вагомих наукових публікацій, що відображають не тільки зміст багатомірної бідності, її просторові прояви, але й технології боротьби з нею міжнародних організацій та центрів боротьби з бідністю є монографія А. Банерджи, Е. Дуфло «Економіка бідності» [3].

Слід відзначити також публікацію С. Задорожної «Інституційні механізми подолання бідності в Україні» [4], в якій автор визначає критерії оцінки й фактори поглиблення бідності в Україні, оцінює державні стратегії подолання бідності завдяки удосконаленню інституційних механізмів.

Мета статті. Головна мета полягає у дослідженні сутності бідності як багатомірного явища, розкритті причин її формування та моделей економічного розвитку, які призводять до бідності або багатства населення, розгляді стратегій, що вирішують цю проблему, і визначенні основних заходів щодо зниження рівня бідності в Україні.

Основні результати дослідження. Спеціалісти Всесвітнього Банку визначають бідність не тільки як низький рівень доходів та споживання, але й низький рівень освіти, недостатнє харчування і погане здоров'я. Визначення бідності поширюється за рахунок оцінки неякісних умов людського існування у всіх її проявах.

Під бідністю в широкому значенні розуміється такий стан, за якого виникає невідповідність між досягнутим середнім рівнем задоволення потреб і можливостями їх задоволення в окремих соціальних групах, верствах населення [5, с. 42].

Бідність як явище, супутне всім економічним системам, існувала в усі часи.

Масова бідність з'являється в людстві з тих пір, як виникає значна нерівність в розподілі багатств. Причини, що викликають масову бідність різні. Вчені об'єднують їх в такі групи:

- 1) економічні (безробіття, низька заробітна плата, низька продуктивність праці, інфляція, неконкурентоспроможність галузі);
- 2) соціально-медичні (інвалідність, старість, високий рівень захворюваності);
- 3) демографічні (неповні сім'ї, велика кількість утриманців у родині, швидке зростання населення);
- 4) соціально-економічні (низький рівень соціальних гарантій);
- 5) освітньо-кваліфікаційні (низький рівень освіти, недостатня професійна підготовка);
- 6) політичні (військові конфлікти, вимушена міграція);
- 7) регіонально-географічні (нерівномірний розвиток регіонів).

До основних форм бідності слід віднести об'єктивну і суб'єктивну. В свою чергу об'єктивна поділяється на абсолютну і відносну [6, с. 92].

Бідність є міждисциплінарною проблемою, вона розглядається як негативне відхилення від норми життя, відсутність економічної можливості доступу індивіда до матеріальних і духовних

благ, які забезпечують повноцінне відтворення особистості на даному рівні розвитку суспільства, його економіки, і культури, що призводить до обмеження економічних і соціальних зв'язків, недостатньою забезпеченістю, що в цілому знаходить своє відображення у формуванні почуття соціального дискомфорту, нерівності, соціальної напруженості, наслідком чого є рецесійний розвиток економіки, загострення соціальних суперечностей в суспільстві. Бідність вивчають політологи, соціологи, психологи, економісти та інші фахівці. Як кожен міждисциплінарну проблему, її можливо вирішити тільки комплексно.

Бідність розглядається як абсолютний або відносний фінансовий індикатор. Для визначення критерію абсолютної бідності необхідно з'ясувати мінімальний рівень доходів, необхідний для підтримки життя, наприклад оцінити мінімальні потреби в їжі та можливості її придбання за найнижчою ціною. Проте об'єктивна бідність визначається не тільки за прийнятими критеріями доходу, але і доступу до тих чи інших матеріальних та духовних благ, що відповідають прийнятним в країні стандартам. Вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, потрібних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, називають прожитковим мінімумом [7].

Вважається, що прожитковий мінімум забезпечує рівень споживання, достатній для виживання й підтримки нормального стану здоров'я окремої особи або сім'ї.

В якості тотожного вживається поняття «порог бідності», авторство якого належить С. Раунтрі, який один з перших займався визначенням абсолютної бідності та методики її вимірювання.

С. Раунтрі розраховував прожитковий мінімум опираючись на рекомендації, що точно визначають раціон, мінімум одягу і оренду плати.

Але у цього підходу є недоліки. По-перше, не враховуються статеві-вікові відмінності, які можуть бути у дитини, старого, чоловіка і жінки. По-друге, не враховуються також соціально-економічні та географо-кліматичні особливості при розрахунку споживчого кошика. По-третє, суцільне ігнорування інших потреб, оскільки увага повністю концентрується на мінімальних ресурсах, необхідні для підтримання життя. Не включаються, наприклад, до розрахунку базові потреби в освіті, транспорті, відпочинку та ін.

Більш розробленою та вживаною є концепція відносної бідності.

Бідність, як відносний індикатор, визначають, порівнюючи різноманітні групи населення. Навіть якщо індивід має такий дохід, який перевищує необхідний для підтримки життя рівень доходу, але нижчий, ніж доходи інших членів суспільства, то його можна розглядати як бідного. Зростання багатства суспільства супроводжується зростанням і рівня доходів, який визначає межу бідності – рівень доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб [8, с. 85].

Позитивною складовою цього підходу є те, що він враховує різноманітні потреби, які мають значення для повноцінного життя (освіта, відпочинок, спілкування тощо).

Суб'єктивна бідність базується на оцінках власного положення самими людьми, які відчувають, що мають достатньо, щоб жити, самі визначають рівень бідності [9, с. 64].

Межі абсолютної і відносної бідності не збігаються. У суспільстві може бути ліквідована абсолютна бідність, але завжди буде зберігатися відносна. Адже нерівність – це незмінний супутник складних суспільств. Треба розуміти, що бідність властива деякій частині населення, у той час як нерівність розповсюджується на всіх мешканців світу. Оскільки бідність – це не тільки недостатній дохід або споживання, але і недостатній рівень здоров'я, харчування та освіти, брак соціальних зв'язків, незахищеність, низька самооцінка і безпорадність, цей підхід, будучи комплексним, виділяє масу причин бідності та можливих шляхів її подолання. Домогосподарства або індивіди можуть споживати мало і бути вразливими через відсутність активів, неадекватного доходу, поганого здоров'я, освіти або втрати виробничих активів в результаті несприятливих обставин. Відсутність прав людини або політичних свобод, вразливість і соціальна ізоляція обмежують людські і політичні можливості, скорочуючи дохід і активи.

Останнім часом дослідники звертають увагу на гендерну нерівність та бідність. Гендерна нерівність зачіпає всі вимірювання бідності. Процеси, які породжують бідність, впливають на чоловіків і жінок по-різному і в різній мірі. Жіноча бідність є більш поширеною і більш жорстокою, ніж чоловіча.

Проблема гендера, що розглядається в контексті розвитку, закономірно пов'язується з іншою актуальною проблемою сучасності – бідністю. Ці поняття взаємопов'язані і створюють гендерну бідність.

Наприклад, зазвичай середня заробітна плата жінок менша за заробітну плату чоловіків у всіх галузях економіки. Оскільки жінка в основному несе навантаження по вихованню дітей, вона не тільки відчуває дискримінацію на ринку праці за ознакою статі, а й сама змушена нерідко вибирати менш прибуткову роботу. Саме жінки, які складають більшість населення, частіше знаходяться за межею бідності.

Роботодавці часто уникають брати на роботу дівчат, які в недалекому майбутньому можуть піти в декрет або молодих мам, особливо якщо жінка одна виховує дитину.

Також воліють відмовляти в роботі людям у віці. Молоді люди більш енергійні, амбітні, перспективні, «йдуть в ногу з часом». Це вікова дискримінація.

Особливо важким віковим різновидом бідності є дитяча бідність.

Щороку 9 млн дітей помирає до свого п'ятого дня народження. Це майже 25 тис. щодня. Кожні 12 днів від недоїдання і хвороб, які можна вилікувати, помирає стільки дітей, скільки їх загинуло унаслідок землетрусу на Гаїті [3, с. 13].

Таким чином, з'являються нові аспекти бідності, такі як гендерна, вікова, дитяча, що є наслідками дискримінації та нерівності.

В умовах зростання невизначеності та ризикованості сучасного соціально-економічного розвитку виникає потреба розширення спектра характеристик, що дозволяє оцінювати нестачу коштів для існування людини. Сьогодні не можна обмежуватися тільки матеріальними ресурсами при визначенні бідності. Поглиблення екологічної кризи веде до зростання кількості землетрусів, цунамі, пожеж та інших лих, які найбільш трагічно відображуються на бідних та одночасно ведуть до появи нових бідних серед тих, хто втратив майно під час стихійних явищ.

Не менш складний вплив на бідність створює глобальна нерівність доходів та майна, що поширюється у світі в останні декілька десятиріч. Для порівняння наведемо наступні дані: за розрахунками Світового Банку у світі 1,374 млрд бідних [10]. Але бідність це не тільки незадовільне споживання, це набагато гірше явище, що веде до руйнування людської особистості.

Не можливо не погодитися з лауреатом Нобелівської премії А. Сеном, що бідність призводить до безповоротної втрати здібностей. Він говорить, що бідність – це не просто брак грошей, це відсутність можливості певною мірою реалізувати свій людський потенціал [11].

Б. Міланович, американський дослідник нерівності, наводить наступні розрахунки: якщо володар 1 млрд дол. буде витратити по 1000 дол. в день, то ця сума буде витрачена більш ніж за 2700 років [12, с. 62].

Узагальнюючи сучасні тенденції розвитку та їх вплив на бідність підкреслимо, що бідність набуває нові види та форми, нові окраси, тому її вивчення потребує комплексного системного підходу. Необхідно враховувати стан навколишнього середовища країни та регіону, соціальні протиріччя, рівень економічного розвитку.

Важлива характеристика бідності це її глибина, оцінка того, наскільки бідні люди, що живуть за межею бідності. Вона вимірюється як дефіцит доходів бідних сімей по відношенню до прожиткового мінімуму. Зрозуміло, що якщо більшість бідних лише трохи недобирають до величини прожиткового мінімуму, то їх потреба не настільки велика в порівнянні з ситуацією, коли доходи людей складають лише половину прожиткового мінімуму і менше, що характеризується як злидні.

Соціальна поляризація розвитку проявляється не лише в рівнях бідності, а й нерівномірності розподілу доходів у світі, яка впродовж останніх років залишається невирішеною проблемою, адже збагачення одних країн або верств населення відбувається за рахунок зубожіння інших.

За дослідженнями лауреата Нобелівської премії миру М. Юнуса, близько 94 % світових багатств отримує 40 % населення планети, тоді як решта 60 % володіють лише 6 % багатств [13].

Бідність також поділяють на економічну (або матеріальну) і соціальну.

Матеріальна бідність – нестача продовольства, житла, одягу і т. д. З другої складніше. Це недолік в суспільстві деяких норм та правил поведінки, традицій, звичок, навичок, ціннісних орієнтацій, які зумовлюють хорошу чи погану роботу мас людей. Економічна і соціальна бідність взаємообумовлені. Економічна бідність породжує соціальну та навпаки.

Наприклад, економічно бідні люди вважають, що гроші всемогутні. Стверджувати, що все купується і продається, може тільки людина, яка не визначилася зі змістом свого життя. Цікаво відзначити, що саме психологія бідності передбачає такий світогляд. Але зазначимо, що соціальна бідність поширюється і серед багатих прошарків населення, коли людині бракує соціальних зв'язків, довіри, вона слабо інтегрована в інститути громадянського суспільства. Наприклад, соціальна інклюзія існує як у розвинутих країнах, так і у країнах, що розвиваються.

Відповідно до першої думки можна зробити висновок, що якби ми якимось чином змогли в наше суспільство включити інше ставлення до праці, до себе, до оточуючих, то всі наші матеріальні проблеми були б вирішені.

Але зрозуміло, що розвиток людської культури – це тривалий історичний процес. Так, в сучасному світі глобалізаційні та інтеграційні процеси прискорюють його, але цього недостатньо. Зміни все одно відбуваються повільно.

Універсальний словник-енциклопедія визначає культуру як сукупність матеріального і духовного надбання людства, нагромадженого, закріпленого і збагаченого упродовж історії, яке передається від покоління до покоління [14].

Культурна визначеність в окремої особистості і суспільстві в цілому залягає дуже глибоко, тому дуже рідко усвідомлюється і обмірковується.

Філософи вважають, що культура – це те, що залишається в людині, коли вона все забула. Це враз не виймеш, навіть якщо і розумієш, як це кепсько.

Але не завжди економічно бідні люди бідні і соціально. З іншого боку, економічно багаті люди можуть бути соціально бідні.

Соціальні опитування вчених Гарвардського Університету допомогли виявити прямий зв'язок між соціальним статусом і щастям людини. Чим більше у людей грошей, тим вони найщасливіші. Вчені давно довели, що гроші не можуть замінити людині прості речі – дружбу, любов, довіру. Соціальне становище і відсутність обмежень у коштах тільки на час замінюють всі почуття, підміняючи їх гормоном радості ендорфіном.

Коли бідність стає звичним способом життя, гомеостатичним (самопідтримуваним) процесом, людина потрапляє у пастку бідності. Механізм цього гомеостазиса треба знати, щоб його подолати.

Існує багато емпіричних описів того, як людина затягується в пастку бідності. Наприклад, згідно з дослідженнями Центру аналізу доходів і рівня життя Вищої школи економіки [15], поведінку людей, які потрапляють в категорію бідних, змінюється наступним чином.

У перший рік люди різними способами намагаються зберегти досягнутий рівень життя і всіма силами намагаються знайти нову або додаткову роботу.

Наступний етап триває два роки. Люди починають змінювати структуру споживання. Купують дешевші товари, змінюють поїздки за кордон на внутрішній туризм. Але споживання м'яса, молока і яєць поки тримають на колишньому рівні. А далі, якщо за три роки не вдається влаштуватися на роботу, люди прагнуть шукати інші джерела доходів, навіть незаконні. Вони різко мінімізують споживання.

Нарешті, на сьомий рік людина до бідності звикає, і повернути його до продуктивної праці дуже важко. Живе на соціальні виплати, користується допомогою родичів і вважає такий спосіб життя більш успішним, ніж вихід на роботу.

Підступність пастки бідності в тому, що, навіть вибравшись з матеріальної скрути, навіть ставши капіталістом, колишній бідняк не втрачає бідняцьку психологію і продовжує триматися бідняцької моделі економічної поведінки.

Таким суб'єктам необхідно надавати психологічну допомогу. Це допомога людям, що опинилися у пастці бідності.

Люди, які мають психологію бідняка, віддають перевагу стабільності і надійності (як правило ілюзорною), за що доводиться платити низькою оплатою праці.

Психологічний комплекс – не тільки небажання робити що-небудь, але небажання докладати більше зусиль. Такі люди не працюють – вони просиджують час і роблять те, що необхідно лише з тим, щоб їх не звільнили. Ніякої ініціативи, побажань і пропозицій – цінність таких співробітників низька. Тому держава має проводити стимулюючі заходи, щоб заохотити більше людей змінити своє життя.

Україна – одна з найбільших країн в центрі Європи, що володіє колосальним потенціалом, в тому числі інтелектуальним, для того щоб побудувати процвітаючу економіку, заможне і благополучне суспільство. Замість цього наша економіка деградує, населення скорочується, рівень життя катастрофічно падає, а країна в цілому все далі скочується по колії пастки бідності.

За рівнем життя Україна є однією з найбідніших країн у світі. Основна частина доходів більшості українців йде на покупку продуктів харчування. Про інші категорії витрат, які доступні багатьом громадянам в більшості розвинених країн – поїздки за кордон на відпочинок, регулярний культурне дозвілля, покупка автомобіля, нерухомості – більшість українців навіть не мріють.

Відповідно до недавнього дослідження рівня життя українців, який проводили експерти ООН, близько 80 % співгромадян живуть за межею бідності. Тобто витрачають до 5 дол. США в день

(за нинішнім курсом, це близько 130 грн). Відповідно, згідно з показниками мінімальної зарплати (навіть з підняттям її з 01.01.2018 до 3723,00 грн), на добу навіть працюючий українець може дозволити собі витратити не більше 120 грн (4,5 дол. США) і ще потрібно врахувати інфляцію в 13,7%. Ці показники не набагато краще реалій найбідніших країн Африки, де подібний рівень витрат людини знаходиться в межах 1-1,2 дол. США/день, але набагато гірше, ніж у розвинутих країнах. Для порівняння прожитковий мінімум в Україні та Великій Британії співвідносяться між собою як набір з хліба та маргарину співвідноситься з набором з шампанського та біфштекса [16].

Пастка бідності формується і постійно підживлюється з трьох взаємопов'язаних джерел:

- панівної парадигми розуміння економічних процесів;
- проблем з правами власності і корупцією;
- відсутності правильного економічного курсу.

Дуже важливими для країни є види діяльності, які переважають в її економіці. Одні види мають властивість приводити країну до «спеціалізації на бідності» і затвердження її відсталості, інші – до «спеціалізації на зростанні багатства» і стимулювання її розвитку. Якщо в економіці домінують види діяльності першого типу, то навіть при зростанні ВВП країна все глибше занурюється в пастку бідності і все більш міцно консервує свою відсталість. У цьому випадку зростання ВВП є нестійким і легко може змінитися падінням економіки, валюта країни часто знецінюється, інфляція росте, розшарування суспільства за рівнем доходів посилюється, основна маса населення стає все біднішими, і все частіше відбуваються кризи і революції.

Усі багаті країни розбагатіли тому, що зуміли приручити і поставити собі на службу зростаючу віддачу. Це допомогло їм перейти від слабкості і бідності до економічної могутності. Десятиліттями уряд і правляча еліта цих країн проводили активну промислову політику – засновували, субсидували і захищали динамічні галузі обробної промисловості та розвиток технологій. Вони використовували одну і ту ж стратегію – відмовлялися від експорту сировинних товарів і спадної віддачі і розвивали виробництва в тих галузях, де був сконцентрований технологічний прогрес.

Звернемо увагу на той факт, що бідність не тільки поширене явище у сучасному світі, але й дуже складне та багатовимірне. В останні роки вивчення багатовимірної бідності набуває особливої актуальності. Це пов'язано, на нашу думку, з наступними причинами:

- 1) по-перше, бідність набуває нових форм та проявів;
- 2) по-друге, населення, що потрапило у стан бідності, негативно впливає на згуртованість суспільств та породжує різні форми ізоляції;
- 3) по-третє, зростаючі розриви між бідними та багатими роблять світ нестійким та уразливим.

Невипадково в Резолюції 70/1 Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року «Перетворення світу. Порядок денний на період до 2030 року» серед глобальних цілей розвитку на перше місце була поставлена ціль повсюдного ліквідування злиденності у всіх її формах та суттєве скорочення бідності.

Європейська стратегія «Європа 2020» направлена на скорочення бідності на 20 млн чол. До 2021 року.

Найбільш розповсюдженим є метод оцінки багатовимірної бідності на основі депривацій з використанням метода Алкіре-Фостера. При цьому враховуються не тільки грошові показники, але й різні види депривації, які виділяються за тими самими параметрами, що й Індекс людського розвитку. Виділяється десять показників (здоров'я, продовольство, дитяча смертність, освіта, кількість дітей, що охоплені освітою, рівень життя, вид палива, що використовується, туалет, вода, електрика, підлога в будинку, активи). Підхід до вимірювання багатовимірної бідності полягає в пошуку кількості осіб або домогосподарств, які піддаються депривації не менше ніж за двома показниками.

Процвітання або занепад держав обумовлені, в першу чергу, характером їх економічних і політичних інститутів. Центральним для моделі Аджемоглу і Робінсона є зіставлення «екстрактивних» і «інклюзивних» соціальних інститутів.

Екстрактивні інститути не залучають широкі верстви населення до активної участі та контролю економічних процесів при одночасній зосередженості влади в руках еліти, яка перерозподіляє багатство на свою користь і обмежує вплив інших громадян [17, с. 125].

Інклюзивні (від include – включати, залучати) інститути функціонують у прямому зв'язку з громадянами, підтримуючи приватну і групову ініціативу, захищаючи приватні й групові інтереси незалежно від майнового стану чи соціального статусу особи/групи. Саме інклюзивні інститути здатні забезпечувати довготерміновий стійкий розвиток суспільства [18, с. 413].

Екстрактивна модель передбачає, що невелика кількість людей отримує всю вигоду від країни. Ця група обраних ізолює інших громадян від можливості отримання прибутку в економічних відносинах. Для цієї моделі характерне відчуження власності або доходів на користь вузької групи людей. Побудувати таку модель можна виключно опираючись на екстрактивні політичні інститути, які захищають привілейовану групу.

Інклюзивна модель дозволяє брати участь в економічних відносинах більшої частини населення. В такій державі недоторканність приватної власності гарантована на законодавчому рівні. Звичайно, такі моделі можуть будуватися тільки на базі інклюзивних політичних інститутів.

Джеймс Робінсон і Дарон Аджемоглу у книзі «Чому одні країни багаті, а інші бідні» приходять до висновку про те, що інклюзивні інституційні режими розвиваються більш швидко і якісно, ніж екстрактивні. Це природно, адже держава, в якій майже кожен його член займається законним добуванням вигоди, домагається економічного розквіту набагато швидше. У такій країні не буде місця бідності. Вважається, що інклюзивні моделі дозволяють державам легше переносити зовнішні і внутрішні кризові ситуації, тоді як екстрактивні моделі можуть тільки погіршити становище.

Модель розвитку з домінуванням інклюзивних інститутів – найефективніший метод боротьби з бідністю.

Р. Нурксе вказує, що вузькість внутрішнього ринку і брак ресурсів призводить до низької продуктивності праці, а значить до низького рівня доходу. Через низьку купівельну спроможність відсутні стимули для інвестування, через обмеженість заощаджень і відсутність капіталовкладень і виникає порочне коло бідності.

Бруно Кналл відзначає, що відстала економіка не дозволяє виділити достатніх коштів для розвитку освіти і професійної підготовки та перепідготовки кадрів, що призводить до низького рівня кваліфікації робочої сили, постійну нестачу фахівців, що в свою чергу призводить до низької продуктивності праці, а значить ще більше сприяє відсталості економіки, яка вже не може виділити достатньо коштів для подолання існуючого тренда.

Висновки. Щоб знизити бідність в Україні, треба провести ряд суттєвих змін в економічній, політичній, соціальній та культурних сферах.

1. У політичній сфері – усунення від влади кримінальних олігархів, зниження рівня корупції, демократизація суспільного життя. На нашу думку, успішними стають країни, які, обмежуючи корупцію, розвивають сферу послуг і електронну промисловість. Для надання банківських, страхових, інвестиційних, інших послуг залізниця не потрібна, для цього достатньо електронної пошти, цифрових технологій і головне – сприятливих умов ведення бізнесу.

У сфері державного регулювання економіки – створити справедливу і ефективну грошово-фінансову та податкову системи.

2. В економічній сфері – побудування інклюзивної моделі інститутів, забезпечення зайнятості населення, підвищення інвестицій в освіту.

Економічні інститути мають заохочувати громадян інвестувати, накопичувати заощадження і розвивати нові технології, унаслідок чого суспільство буде процвітати.

Система освіти має мультиплікативний ефект. З одного боку, це підвищує конкурентоспроможність на ринку праці, і отже, по ідеї, веде до зникнення такого феномену, як «працюють бідні». З іншого боку, це розвиває сам ринок праці. В кінцевому підсумку людський капітал завжди є фактором економічного зростання.

У виробничій сфері потрібно забезпечити державну підтримку та протекціоністські заходи для розвитку наукомістких, енергозберігаючих технологій в промисловості та сільському господарстві, спеціалізацію країни на діяльності зі зростаючою віддачею.

3. У соціальній сфері – не протиставлення людини суспільству, а справжня турбота про неї, яка, не обмежуючи її прав і свобод, гарантувала б їй можливість отримати якісну освіту і медичне обслуговування, психологічну допомогу у разі потреби.

4. У культурній сфері – зробити ставку на розвиток інтелекту і культури нації в широкому розумінні слова: культури матеріальної (що спирається на високі технології) і духовної.

Література

1. World Bank. World Development Report. Washington, DC: World Bank, 2015. 58 p. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/645741468339541646/pdf/928630WDR0978100Box385358B00PUBLIC0.pdf> (дата звернення: 17.05.2018).
2. Румянцева Е.Е. Стратегия преодоления бедности : монография. Берлин : Директ-Медиа, 2015. 444 с.

3. Банерджи А., Дуфло Е. Економіка бідності. Як звільнити світ від злиднів / пер. з англ. В. Плискіна. Київ : Наш формат, 2018. 312 с.
4. Задорожна С. М. Інституційні механізми подолання бідності в Україні. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2016. № 2(2). С. 37–55.
5. Бабак І. М. Бідність як критерій оцінювання. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. № 57. С. 41–48.
6. Тютюнникова С. В. Бедность как социально-экономический феномен: содержание, формы, стратеги преодоления в современном мире. *Социальная экономика*. 2001. № 3-4. С. 88–102.
7. Про державні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.12.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 17.05.2018).
8. Дем'янчук І. А. Бідність як стійка уразливість людського розвитку. *Економічний простір*. 2015. № 95. С. 82–91. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_95_10 (дата звернення: 17.05.2018).
9. Бабак І. М. Актуальні проблеми сучасного суспільства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2012. № 56. С. 61–68.
10. World Bank. Poverty Data: A Supplement to the world development indicators. Washington, DC: World Bank, 2008. URL : <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/WDI08supplement1216.pdf> (дата звернення: 17.05.2018).
11. Sen A. Development as freedom. NY : Random house, 1999. 289 p.
12. Миланович Б. Глобальное неравенство. Новый поход для эпохи глобализации / пер. с англ. Д. Шестакова. Москва : Из-во Института Гайдара, 2017. 336 с.
13. Юнус М., Жоли А. Создавая мир без бедности: Социальный бизнес и будущее капитализма. Москва : ЦИПСИР, 2010. 306 с.
14. Полярчук Б. Універсальний словник – енциклопедія. 4-те вид., допов. і переробл. Львів : ТЕКА, 2006. 1430 с.
15. Высшая школа экономики. Центр анализа доходов и уровня жизни. URL : <https://csils.hse.ru> (дата звернення: 17.05.2018).
16. Мичковская Н., Ручко С., Беляков Е. Прожиточный минимум в мире: в Украине – хлеб и маргарин, а в Великобритании – шампанское и бифштекс. *Комсомольская правда*. 2016. № 2257. URL : <https://kp.ua/economics/536706-prozhytochnyi-minimum-v-myre-v-ukrayne-khleb-y-marharyn-a-v-velykobrytanyu-shampanskoe-y-byfshteks> (дата звернення: 17.05.2018).
17. Бузько І. Р., Д'яченко Ю. Ю., Немашкало О. А. Інституційні реформи та організаційно-економічні механізми регулювання регіонального розвитку в умовах європейської інтеграції. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. 2015. № 4. С. 123–128.
18. Дем'янчук О. П. Політична і громадянська освіта як політичний інститут: потреба формування в Україні. *Гілея: науковий вісник*. 2015. № 102. С. 412-416. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_110 (дата звернення: 17.05.2018).

References

1. World Bank. (2015). World Development Report. [online] Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/645741468339541646/pdf/928630WDR0978100Box385358B00PUBLIC0.pdf> [Accessed 17.05. 2018].
2. Rumyantseva, E. E. (2015). *Strategy of Overcoming Poverty: monograph* [“Strategiya preodoleniya bednosti”]. Moscow: Direct Media.
3. Banerjee, V. and Duflo, E. (2018). *Poor Economy. How to free the world from poverty*. [“Ekonomika bidnosti. Yak zvilnyty svit vid zlydniv”]. Kyiv: Nash format.
4. Zadorozhna, S. M. (2016). Institutional mechanisms for combating poverty in Ukraine [“Instytutsiini mekhanizmy podolannia bidnosti v Ukraini”], *Publichne administruvannia: naukovyi doslidzhennia ta rozvytok*, 2(2), pp. 37–55.
5. Babak, I. M. (2013). Poverty as a criterion for evaluation [“Bidnist yak kryterii otsiniuvannia”]. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky*, 57, pp. 41–48.
6. Tyutyunnikova, S. V. (2001). Poverty as a socio-economic phenomenon: content, forms, strategies of overcoming in the modern world [“Bednost kak sotsialno-ekonomicheskii fenomen: sodержanie, formy, strategi preodoleniya v sovremennom mire”]. *Sotsialnaya ekonomika*, 3-4, pp. 88–102.

7. Zakon Ukrainy “Pro derzhavni standarty ta derzhavni sotsialni harantii” (05.12.2000). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 48, St. 409. [online] Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> [Accessed 17.05.2018].
8. Demianchuk, I. A. (2015). Poverty as a Sustainable Human Development Vulnerability [“Bidnist yak stiika urazlyvist liudskoho rozvytku”]. *Ekonomichniy prostir*, 95, pp. 82–91. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_95_10 [Accessed 17.05.2018].
9. Babak, I. M. (2012). Actual problems of modern society [„Aktualni problemy suchasnoho suspilstva”]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky*, 56, pp. 61–68.
10. World Bank. (2008). Poverty Data: A Supplement to the world development indicators. [online] Available at: <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/WDI08supplement1216.pdf> [Accessed 17.05.2018].
11. Sen, A. (1999). *Development as freedom*. New York: Random house.
12. Milanovich, B. (2017). Global inequality. New campaign for the era of globalization [“Globalnoe neravenstvo. Novyyi pohod dlya epohi globalizatsii”]. Moscow: Izdatelstvo Instituta Gaydaya.
13. Yunus, M. and Zholi, A. (2010). *Creating a Peace Without Poverty: Social Business and the Future of Capitalism* [“Sozdavaya mir bez bednosti: Sotsialniy biznes i buduschee kapitalizma”]. Moscow: TsIPSiR.
14. Poliarchuk, B. (2006). *Universal Dictionary – Encyclopedia* [“Universalnyi slovnyk – entsyklopediia”]. Lviv: TEKA.
15. Vysshaya shkola ekonomiki. Tsentralna analiza dohodov i urovnya zhizni. [online] Available at: <https://csils.hse.ru> [Accessed 17.05.2018].
16. Mychkovskaia, N., Ruchko, S. and Beliakov, E. (2016). The subsistence minimum in the world: in Ukraine – bread and margarine, and in the UK – champagne and beefsteaks [“Prozhytochnyyi mynymum v myre: v Ukrainy - khleb y marharyn, a v Velykobrytanyy - shampanskoe y byfshteks”]. *Komsomolskaia Pravda*, 2257. [online] Available at: <https://kp.ua/economics/536706-prozhytochnyi-mynimum-v-myre-v-ukrayne-khleb-y-marharyn-a-v-velykobrytanyy-shampanskoe-y-byfshteks> [Accessed 17.05.2018].
17. Buzko, I. R., Diachenko, Y. Y. and Nemashkalo, O. A. (2015). Institutional Reforms and Organizational and Economic Mechanisms for Regulating Regional Development in the Conditions of European Integration [“Instytutsiini reformy ta orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy rehuliuвання rehionalnoho rozvytku v umovakh yevropeiskoi intehratsii”]. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, 4, pp. 123–128.
18. Demianchuk, O. P. (2015). Political and civic education as a political institution: the need for formation in Ukraine [“Politychna i hromadianska osvita yak politychnyi instytut: potreba formuvannya v Ukraini”]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 102, pp. 412–416. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_102_110 [Accessed 17.05.2018].

Стаття надійшла до редакції 20.05.2018.